

ՄՈԿԱՅ ԱՇԽԱՐՀԻ ՍՈՒՐԲ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՆՔԻ ՁԵՌԱԳՐԵՐԸ

Մոկաց գավառը հնում բաղկանում էր 9 գավառներից, իսկ այժմ ունի միայն չորսը՝ Առանձնակ Մոկք, Ասվանից ձոր, Արքայից գավառ և Արգասովիտ:

Տավրոսի լեռները տարածվում են Վանի լճի հարավային մասերում և իրենց լեռնագագաթների, լեռնաշղթաների մեջ սեղմված պահում են մի քանի գավառներ, որոնց թվում և այժմյան Մոկսը:

Լեռնահանգույցի գլխավոր գագաթն է 3 500 մետր բարձրությամբ Նղերով լեռը, որից ձգված լեռնաշղթաները բաժանում են Մոկսը իր հարևան գավառներից: Իսկ Մոկսը Շատախից և Սպարկերտից անջատող լեռնաշղթաների բազուկները բաժանում են Մոկսը խոր-խոր ձորերի և կիրճերի: Տեղումների առատության շնորհիվ, ամեն մի ձորի միջից գահավիժում են արագահոս մշտահոս գետեր, որոնք իրենց ճանապարհի անցած ձորի կամ բնակավայրի անուններով են կոչվում: Այսպես, Նղերովի ստորոտում կառուցված Փութկու Ս. Գևորգի վանքից սկիզբ առնող գետը, որ հոսում է հյուսիսից հարավ և անցնում է Մոկաց կենտրոնով, և՛ գետը, և՛ ձորը կոչվում են Փութկու գետ և Փութկու գլի ձոր, արևելքից՝ Առնջի ձոր և գետ Առինջ գլուղի անունով, Նանենից ձոր և գետ Նանենց գլուղի անունով, արևմուտքից՝ Բառա ձոր և գետ Բառ գլուղի անունով, Սեպա ձոր և Սեպա գետ Սեպ գլուղի անունով:

Ամբողջ Մոկսը զուրկ է տափարակներից, հարթություններից և նույնիսկ հովիտներից, բայց հարուստ է արոտավայրերով, ծաղկավետ լեռնալանջերով, անտառներով և պտղատու ծառերով, սկսած ձիթենուց մինչև յուրահատուկ քաղցրահամ տանձը, որն իր տարածված բոլոր վայրերում կոչվում է Մոկաց տանձ:

Հաղորդակցության դժվարությունների և երկրի մեկուսացված լինելու պատճառով, Մոկաց աշխարհը ավելի է հավատարիմ մնացել հին սովորություններին, ավանդություններին, ավելի պինդ է պահպանել իր լեզվի և բարբառի առանձնահատկությունները, հին պատումները, հատկապես Սասունցի Դավիթը իր յոթ ճյուղերով, և բազմաթիվ զրույցներն ու հեքիաթները: Ինչ որ ընկել է այդ խոր ձորերում, պահպանվել է երկար ժամանակ, ինչ որ ստեղծագործվել է Մոկսում, եղել է ինքնուրույն և յուրահատուկ:

Մոկաց աշխարհը հարուստ է նաև անապատներով, հուշակավոր վանքերով, որոնք եղել են հայ մշակույթի վառ օջախեր:

2. Ղևոնդ Ալիշան իր «Այրարատ» աշխատության Դ գլխում (էջ 428), խոսելով Մոկաց աշխարհի վանքերի մասին, գրում է. «Այլ և մտաւոր բարգաւաճանօք, որպէս տայ գուշակել ներքող նարեկացւոյն զԱպարանից խաչէ, յորում դրուատին եպիսկոպոս նոցին և վանորայքն»: Ալիշանն այդ վանքերի թվում

հիշատակում է Ս. Խաչ վանքը կամ Ս. Կանանց վանքը, Փուխկու Ս. Գևորգի վանքը կամ Սարի Ս. Գևորգի վանքը, Ս. Ամենափրկիչը, Ս. Փասա վանքը և Սրբոց Վարդանանց վանքը:

Ս. Կանանց կամ Ս. Կարապետի վանքը Մոկաց աշխարհի վանքերից առաջինն է: Այսպես է կոչվում Սեպա ձորի գետի ափում Սրկանց գյուղից 1,5—2 կիլոմետր հեռավորության վրա սրբատաշ քարերով կառուցված այս վանքը, որ հնում կոչվել է Ս. Խաչ կամ Մայատի վանք: Վանքի հյուսիս-արևելյան կողմը գտնվում է Եզրկան բարձունքը, որն անջատում է վանքը Մոկաց քաղաքից, հյուսիս-արևմտյան կողմից՝ Բաբլակ բարձունքը բաժանում է այն Բառա ձորից, իսկ Բաբլակից դեպի հարավ իջած բազուկը՝ գյուղից:

Այդ երկու բարձունքներից դեպի հարավ, դեպի Սեպա գետն իջնող երկու լեռնաբազուկները հետզհետե ցածրանում են և աստիճանաբար մոտենում իրար, և դեռ չհասած Սրկանց գյուղին, ստեղծում են մի նեղ ձոր, կիրճ: Եվ այդ կիրճը հարավից, Եզրկանը հյուսիս-արևելքից և Բաբլակ բարձունքները հյուսիս-արևմուտքից կազմում են եռանկյունաձև մի գոգավորություն, որի մեջտեղ սըրբատաշ քարերով կառուցված է Մոկաց աշխարհի հնագույն վանքերից Ս. Կարապետի եկեղեցին իր դարբասով: Դռան վրա դեռ պահպանված է հետևյալ արձանագրությունը. «ՉՏԷ Իրիգոր շինող եկեղեցույս, գՅՈՎՏԱՆԵՆ, գԹՈՒՄԱ և գՂԱԳԱՐ յիշեցէ, ՊԾԷ (1408)»: Եկեղեցուն կից գտնվում է գերեզմանատունը՝ զարդարված խաչքարերով, տապանաքարերով, ծաղիկներով և զանազան տեսակի վարդենիներով:

Բնությունը ոչինչ չի խնայել վանքի շրջապատը շքեղացնելու համար: Վանքի երեք կողմերից դեպի կենտրոն, դեպի վանքն են իջնում մի քանի փոքրիկ լեռնային աղբյուրներ, որոնք միանալով վանքից ներքև, հնարավորություն են տվել ոռոգելի դարձնելու լեռնալանջերում գտնվող փոքրիկ հողաբաժինները, վերածելով դրանք ցանովի տարածության, իսկ մնացած մասերը, մինչև բարձունքների զազաթները, ծածկված են անտառներով, պտղատու ծառերով, խոտհարքներով և արոտավայրերով, որոնք առանձին շուրջ ու գեղեցկություն են տալիս վանքին:

Վանքի անտառները, որոնք տեղացիք անվանում են «մերի», մեծ մասամբ բաղկացած են կաղնի ծառերից: Իսկ պտղատու ծառերը, որոնք իրենց շատուկայն պատճառով անտառի տպավորություն են թողնում, բաղկացած են տարբեր տեսակի տանձենիներից և ընկուղենիներից: Վերջինները այնքան շատ են, որ ապահովում են վանքին մաքուր ընկուղի

ձեթով: Քիչ չեն նաև սալորի, խնձորի և այլ տեսակի մրգատու ծառերը: Վանքի մոտով անցնող առվակների կողքին բարձրանում են բարդիններ և ուռիններ:

Վանքի բարձր դիրքը, անդորր շրջապատը, ծառերով, ծաղիկներով հարուստ շրջակայքն է, որ առիթ է տվել գրիչ Առաքելին 1579 թվականին գրագրած իր Ավետարանի հիշատակարանում գրելու. «Յերկիրս Մոկաց, ի մեծափառ և ի հռչակաւոր, երկնահանգիստ և վայելուչ սուրբ ուխտս, որ Սուրբ Կանանց վանք կոչի»:

Մոկաց վանքերի մեջ առաջինը Ս. Կանանց վանքն է: Բնիկ հայ ժողովրդի մեջ պահպանված ավանդությունները վանքի հիմնադրումը կապում են Նոյիսիմյանց կույսերի հետ, որոնք եկել են Մոկս և օթեանել այժմյան վանքի տեղում, և ի հիշատակ նրանց կառուցվել է վանք և անվանվել Ս. Կանանց վանք: Թե ե՞րբ է կառուցվել վանքը՝ հայտնի չէ: Հավանական է, որ Ս. Կանանց վանքը մի ժամանակ եղել է և՛ հանքավայր և՛ հանքերի մշակման վայր: Այդ հանքանյութերը վերամշակվել են Սրկանց գյուղում և ձորի հանդիպակաց կողմը գտնվող Բռնաշեն գյուղում, որը մի ժամանակ եղել է Մոկաց քաղաքատիպ վայրերից և արհեստավորական կենտրոններից մեկը, որի նյութական մնացորդները դեռ կան գյուղի ավերակների մեջ և շրջակայքում: Համենայն դեպս, Ս. Կանանց վանքի վայրը, նախաքրիստոնեական շրջանում, իր բնական գեղեցկությամբ, չէր կարող հարմարավետ կամ օգտակար բնակավայր չլինել, և դրա համար էլ Նոյիսիմյանց կույսերի հետ կապված ավանդությունները պետք է կապված լինեն նման մի գեղեցիկ վայրի հետ:

Մեր ձեռքն հասած ձեռագրերից հայտնի է, որ գրչության արվեստը Մոկաց աշխարհում, առաջինը 1306 թվականին սկսվել է Ս. Կարապետի վանքում և ընդհատումներով շարունակվել մինչև 1691 թվականը:

1306 թվականին Մոկաց Ս. Խաչ կամ Ս. Կանանց վանքում գրիչ Վարդանն ընդօրինակում է Մոկաց գավառի առաջին գրագիր Ավետարանը, առանց հիշատակելու իր ծնողների անունները: Պատվիրատուի մասին հիշատակարանում գրում է. «Թէ ո՞վ եղև առիթ կամ է՞ր աղագու ստացաւ զսա, Կարապետ սրբայսէր և պատուական քահանայ ի գեղջէ, որ կոչի Ածկոր»¹: Ավետարանն այժմ գտնւ-

¹ Ածկոր անունով գյուղ Մոկսում և շրջակա հարևան գավառներում չկա. գուցե Եկոր գյուղն է, որը գտնվում է Կառկառի արևմուտքում, Կառկառ գետի ստորին հոսանքում: Արևմտյան ևս «Այրարատ»-ի Դ գլխում, 428 էջում, Մոկաց վանքերի հետ թվարկում է նաև Եկորի վանքը:

վում է Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան գիտահետազոտական ինստիտուտ մատենադարանում, 2806 համարի տակ:

1379 թվականին, երբ Ս. Կանանց վանքի առաջնորդն էր Տիրացուն, Նահապետ կրոնավորը, Հովհաննես և Կիրակոս վարդապետների պատվերով, ընդօրինակում է «Յաղագս երկնային քահանայապետութեանց Սրբոյն Դիոնիսիոսի Արիսպագացոյ» գիրքը, թարգմանված Ստեփանոս Սյունեցու կողմից: Գրքը չազդերն այժմ գտնվում է Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանքի մատենադարանում:

1380 թվականին, վանքի առաջնորդ Տիրացուն, իր եղբայր Ստեփանոսի և իր քեռորդի Հովհաննես կրոնավորի հետ, «Ծնունդ գրել զսայ (Մարգարէութիւն Ծնայեայ և թուղթք Պաղոսի) եռայփափաք սիրով, ի վայելումն անձանց իւրեանց և յիշատակ հոգւոյ իւրեանց և ծնաւոյց իւրեանց...», և հետո ավելացնում է. «Անմեղադիր լերուք, զի ի ձմերանի գրեցաւ և ցուրտ էր տանն»²:

1401 թվականին Ս. Կանանց վանքի վանահայրն էր Թումա կրոնավորը, որն իր եղբայր Մովսէս եպիսկոպոս Գրիգորի հետ պատվեր են տալիս Խիզանի Ս. Խաչ վանքի միաբան Հովհաննես գրչին գրելու մի Մաշտոց, «Ե յիշատակ հոգւոյ իւրեանց և ծնողաց իւրեանց և հանգուցեալ եղբորն իւրեանց Ղազար սարկաւազի»: Գրիչ Հովհաննեսը Մովսէս եպիսկոպոս Գրիգորին բնութագրում է որպէս «զգեբապատիւ և զգեբաշնորհ, զառաքելաշնորհ և զճշմարիտ պատկերն Քրիստոսի...»: Ձեռագիրը Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մատենադարանումն է, 898 համարի տակ:

1410 թվականին Ս. Կուսանց վանքն ուներ կազմակերպված միաբանութուն: Ավետարանի գրիչ Աստվածատուրը իր հիշատակարանում գրում է. «Արդ, գրեցաւ Սուրբ Աւետարանս այս ի թուականիս Հայոց ՊՄԹ (1410), ի յերկիրս Մովսէս, ի վանքս Սուրբ Խաչ և ի Սուրբ Կարապետի, ի հայրապետութեան Տեառն Դաւթի, ձեռամբ յոգնամեղ և փծուն և անարժան գրչի Աստուածատուր քահանայի»³: Ստացողները եղել են Ղազար և Անտոն քահանա եղբայրները, «Ե յիշատակ հոգոց իւրեանց և ծնողացն»: Հիշատակարանում 36 տողից բաղկացած ոտանավորով գրիչը խնդրում է «ողորմի տալ» իրեն և Ղազար և Անտոն քահանաներին: Գրիչը չի թողել իր ծնողների անունները:

Աստվածատուրի ընդօրինակած Ավետարանից հետո, այլևս մեր ձեռքը չի հասել ոչ մի ձեռագիր գրված Ս. Կանանց վանքում, մինչև ԺԶ դարի վերջին քառորդը, որից հետո «Պահանջումն անաբնից Խստանայ ի վերայ քրիստոնէից, և միշտ և հանապազ ի հոսման և ի ծորման է աշխարհ ամենայն, և ոչ երբեք հանգիպի դադարման և ետես զի ինչք պակասեն, ստացուածք յափշտակին» (Մովսէս, Կայսեաց Ավետարան, գրիչ Հովհաննես, 1909)⁴: «Քաղում մորմոք և տրտմութիւն էին ի վերայ մարդկանց, կոտորեցան անմեղ գառինք» (Մովսէս, Ծպատ վանքի Ավետարան, 1425)⁵:

Եւ այսպէս, ոչ միայն Մովսէս աշխարհում, այլև բազմաթիւ տեղերում «Աւերեցաւ աշխարհս ամէն ի անաբնէն թուրքմանէն և Զ (6) տարի է, որ պատարագ չէ եղել ի ծովու բոլորս ամէն» (Թումա Մեծոփեցի, Մեծոփ վանք, 1427)⁶: «Ջերկիրս Հայոց Աղբակից... մինչև Բաղէշ անմարդաբնակ արարեալ: Եւ բնակիչք աշխարհիս մերկ և բոկ և սովալընուկ տարաշխարհիկ եղեալ... աշխարհս մեր աւերակ, և սեղանք և դրունք եկեղեցեաց մերոց տապարեալ, և սպասք արքութեանցն գերի վարեալ և աւրհներգութիւնքն Աստուծոյ լռեալ ի բոլոր երկիրս մեր» (Աղթամար, 1425)⁷: Գրիչներից բերված այս մեջբերումները լրիվ չափով չեն արտահայտում հայ ժողովրդի ծանր կացութիւնը:

Մովսէս Առինչ գյուղում 1534 թվականին գրված մի Ավետարանի հիշատակարանում անանուն գրիչը գրում է. «Մեծաւ հախ և դողութեամբ գրեցի յԱւետարանս, քանզի թշնամիք էին միմեանց տէրն Մովսէս և տէրն Զերմաձորոյ և Ոստանի և մերձ և սահմանակից էին միմեանց Առինչ և Զերմաձոր և յոռժամ երեկոյ լինէր, ի մտանել արեղական փախչիք ի ծերպս վիմաց, ի ծառատունկս և ի թուփս անկանիք և ի յահէ ոչ ոք կայր ի բուն»⁸:

Գրչութեան արվեստը նոր թափ ստացավ Մովսէս ԺԶ դարի 70-ական թվականներից: 1579 թվականին Ս. Կանանց վանքում գրիչ Առաքելը հանդես է գալիս որպէս գրիչ և կազմող մի Ավետարանի, որն ըստ Ե. Լալայանի, գրված պետք է լինի ԺԵ դարում⁹:

⁴ Նույն տեղում, էջ 95:

⁵ Նույն տեղում, էջ 340:

⁶ Նույն տեղում, էջ 361:

⁷ Նույն տեղում, էջ 326:

⁸ Մ. Լալայան, «Արուստը Հայաստանի», Կ. Պոլիս, 1883, էջ 147—150:

⁹ Ե. Լալայան, «Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց վասպուրականի», էջ 535—540:

² Լ. Ս. Խաչիկյան, «ԺԴ դարի ձեռագրերի հիշատակարաններ», էջ 534):

³ Լ. Ս. Խաչիկյան, «ԺԵ դարի ձեռագրերի հիշատակարաններ», էջ 115—116:

Ավետարանի ընդարձակ հիշատակարանում Առաքել քահանան հանդես է գալիս որպես գրիչ ու կազմող և երկարորեն խոսում է ստացող խոջա Կարապետի և նրա ծնողների, եղբայրների և աղգական կանանց մասին, բայց ոչ մի խոսք չի ասում իր մասին:

1581 թվականին Ս. Կանանց վանքում Առաքել արեղան գրում է մի «Յայսմաւորք», որի հիշատակարանում խոսում է իր եղբայր Ստեփանոս քահանայի մասին: «Յայսմաւորք»-ի ստացողներն են Հովսեփի և Մարգարտի որդիներ մահտեսի-Տեր Մարտիրոսը և Տեր Աղամբը¹⁰:

Ստեփանոս վարդապետը, ի վաշխումն Կարապետ եպիսկոպոսի «կը գրէ Աւետարան մը ի յերկիրս Մոկաց, ի մեծափառ և հռչակաւոր անապատիս որ Ս. Կանանց վանք կոչի, ընդ հովանեաւ Ս. Խաչին և Ս. Կարապետին, ի թվին ՌՆ (1586)»¹¹:

1595 թվականին նորից հանդիպում ենք Ս. Կանանց վանքում գրված մի Ավետարանի, որի գրիչը մեզ ծանոթ Առաքել արեղան է: Նա շատ ջանք է գործադրել բարձր կատարելության հասցնելու գրչության արվեստը սույն վանքում: 1595 թվականին գրված Ավետարանը բարեբախտաբար անվնաս է մնացել և այժմ գտնվում է Մատենադարանի 5437 համարի տակ, պահպանված լավ վիճակում: Ավետարանի հիշատակարանում գրիչը տալիս է իր մասին մի քանի տեղեկություններ, որից հայտնի է դառնում, որ Առաքելի ծնողներն են եղել Ստեփանոս քահանան և մայրը Խանում, եղբայրը Ստեփանոս քահանա, բույրը Ալամ և նրա որդին Ներսես կրոնավոր, և վերջապես պապը Վարդան քահանա: Առաքել գրչի ուսուցիչն է եղել Կարապետ խլաթեցին: Այսպես, մեր առաջն է գտնվում գրագետ մի ընտանիք, որից երկու եղբայրներ՝ Առաքելը և Ստեփանոսը, ունեն գրչագրական երկարամյա փորձ և նրանց գրչության վայրը հանդիսացել է «երկնանման և լուսանկար անապատս, որ Սուրբ Կանանց վանք կոչի»:

Առաքելի և Ստեփանոսի նախնիքները նույնպես զբաղվել են գրչության արվեստով և նրանց անունները սերտորեն կապվում են Բոնաշեն գյուղի Ավետարանների գրիչների և ծաղկողների հետ: Բոնաշենը գտնվում է Ս. Կանանց վանքի հանդիպակաց կողմը և վան-

քից անջատվում է Սեպա գետով: Հավանական է, որ Առաքել գրչի նախնիքները Բոնաշենից հրավիրված են եղել Ս. Կանանց վանքը որպես գրիչներ՝ ձեռագրեր ընդօրինակելու և կամ որպես դասատուներ՝ վանքի աշակերտներին սովորեցնելու համար գրչության արվեստը: 1595 թվականին գրված Ավետարանի ծաղկող Խաչատուր Խեղացին հիշատակում է իր աշակերտների անունները՝ «Ղազարն Վրաստանցուն և Ասլան Վանեցուն»: ԺԶ դարի վերջին, որպես գրչության վայր, Ս. Կանանց վանքի և գրիչ Առաքելի անունը արդեն դուրս էին եկել Մոկսի շրջաններից և տարածվել Վասպուրականում և շրջակայքում: Վասպուրականի խոջաները մեծ ուշադրություն էին դարձնում իրենց պատվիրած Ավետարանների գրչության արվեստին: 1595 թվականի Ավետարանի հիշատակարանում կարդում ենք, որ ստացող «Խոջա Ախիջանս ի յերկրին Վասպուրականի, ի աստուածապահ քաղաքի որ կոչի Վան...» հետո զարդարել Ս. Աւետարանս ոսկով ու լաճվարտով, այլ երանգ երանգ և զանազան գեղատեսիլ գոյնով, ԻՊ (24) տնաւրինականքն և Ժ (10) համաբարբառքն և զՊ (4) աւետարանիչքն և զՊ (4) խորանքն և զմանդր սքանչելագործութիւնքն և զթփերն և զծաղկազրերն և զառաջին տողերն և զհանգահորշ անուանքն և զՅիսուս, զՔրիստոս Տեառն Աստուծոյ մերոյ, զամէնն լիապէս հոռ ոսկով և լաճվարտով նկարել, զոր լի է առատապէս արծէ ծ (100) ապատիկ և Ռ (1000) ապատիկ Ս. Աւետարանս...»: Ավետարանի ծաղկողն է «սուտանուն» Խաչատուր Խիզանցին: «Յիշեցէք ինձ և ծնողաց իմոց և ուսուցանող վարդապետին իմոյ Մարտիրոս քաջ փիլիսոփային...»: Խաչատուրը խիզանցի էր և սովորած Խիզանում, հայտնի ծաղկող Մարտիրոս վարդապետի մոտ, այնուամենայնիվ նա ավելի ծաղկել է Մոկսում և ավելի շատ աշխատել է մոկացի գրիչների հետ, և դրա համար էլ նրա անունը սերտորեն կապվում է Մոկաց աշխարհի գրչության արվեստի հետ: 1595 թվականի Ավետարանը Մոկաց ձեռագրերի մեջ հանդիսանում է հազվագյուտ օրինակներից մեկը: Այս Ավետարանից հետո, դարձյալ շուրջ 100 տարի Ս. Կանանց վանքից և ոչ էլ Բոնաշեն գյուղից մեր ձեռքը չի հասել ոչ մի ձեռագիր:

1691 թվականին Մոկսի Սեկանց գյուղում գրվում է մի Ավետարան Մխիթար գրչի կողմից, «ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածնին և Ս. Գէորգայ զօրավարին»: Սույն Ավետարանը այժմ գտնվում է Մատենադարանում 6083 համարի տակ:

Սույն թվականին Մոկաց Բլենց գյուղում, գրիչ Միքայելը իր Ավետարանի հիշատակա-

¹⁰ Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտ, Մովսես Տեր-Մովսիսյանի արխիվ, Թղթապանակ 21, փաստաթուղթ 62:

¹¹ Տե՛ս Զ. Ն. Ակիւնյան, «Հավաքումն հիշատականացն ի հավաքմանն Գեղամ էֆենդի»։ Զ. Ոսկյան, «Վասպուրական Վանի վանքերը», Գ, էջ 869, Վիեննա, 1947:

րանում գրում է. «Եղև շարժ, բազում տեղիք փլան, բազում մարդիկ մեռան, և եղև հեծել շարժութիւն: Մոկաց պարոն գնաց ի վերայ յՈղմա, և զոյխարն թալան երեր, և յետոյ յանկարծակի եկաւ Բոխտան, ի վերայ Մոկաց, ի յայտնութիւն բոլորին զՅիգիծոր ալ-րեցին, բազում աւար հարին, յետոյ Մոկաց Զինալբեկն գնաց զԲոհտանից գիւղորէք աւերեց, զՍեպ կպոց, զԵկեղեցին քակեց, զԱգլը-վան թալանեց, զԿճաւ, զՀառջան և զՄակնի հարկատու արար»:

ԺԹ դարի առաջին կեսին, երբ բորբոքվեցին նորից քրդական բեկերի միջև ներքին կռիվները, ժանր հարվածներ ստացան Սեպա ձորի հայկական գյուղերը, այդ թվում և Ս. Կանանց վանքը, որը մնաց խանգարված վիճակում մինչև 1900-ական թվականները, երբ Աղթամարի կաթողիկոսության փոխանորդ Արսեն վարդապետի կողմից վերակառուցվեց:

